

Tabiat haqida ilk tasavvurlar shakllanishi. Markaziy Osiyo mutafakkir olimlarining qarashlari

ADPI Biologiya yo'nalishi 401-guruh talabasi

Zokirova Durдона Baxtiyor qizi

Biologiya o'qituvchisi **Yo'ldashev Abduvali Alisher o'g'li**

Annotatsiya. Ushbu maqolada tabiat haqidagi dastlabki tushunchalar va ularning shakllanish jarayoni, shuningdek, Markaziy Osiyo mutafakkirlarining tabiatga doir qarashlari tahlil qilinadi. Tadqiqot doirasida olimlarning falsafiy va ilmiy fikrlari, tabiat hodisalarini izohlashdagi yondashuvlari hamda inson va tabiat o'rtasidagi muvozanat masalalari ko'rib chiqiladi.

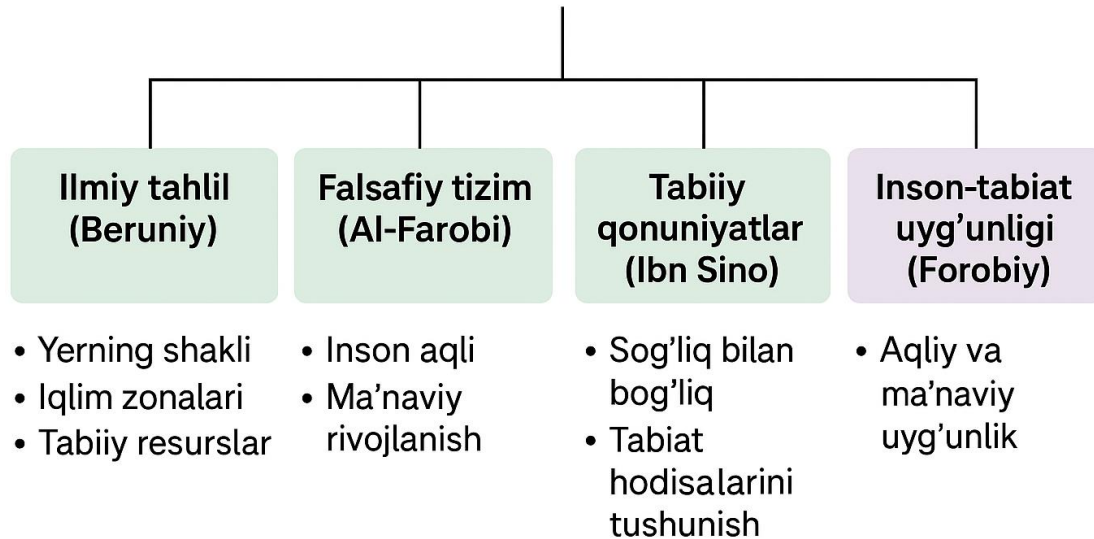
Kalit so'zlar: tabiat, ilk tasavvurlar, Markaziy Osiyo mutafakkirlari, falsafa, ilmiy qarashlar, ekologik tafakkur, tarixiy ildizlar.

Insoniyatning tabiat bilan munosabati tarix davomida rivojlanib, har bir davrning falsafiy, ilmiy va madaniy tafakkurida o'z ifodasini topgan. Tabiat insonning atrof-muhitni idrok etishidagi birinchi manba sifatida xizmat qilib, inson ongida olamni tushunish, tasavvur qilish va o'rganish jarayonida asosiy o'rin tutadi. Dastlabki tushunchalar ko'pincha amaliy hayot tajribasi va kundalik kuzatuvlar orqali shakllangan bo'lib, insonning tabiat hodisalarini anglashiga poydevor bo'lgan.[1]

Markaziy Osiyo hududi qadimdan ilm-fan, falsafa va madaniyatning rivojlangan markazlaridan biri bo'lib, bu yerda yashagan mutafakkir olimlar tabiatga oid qarashlari bilan nafaqat mintaqa, balki jahon ilmiy tafakkuriga ham katta hissa qo'shganlar. Abu Rayhon Beruniy, Al-Farobi, Ibn Sino, Abu Nasr Forobiy kabi olimlar tabiatni chuqur o'rganib, uning qonuniyatlarini aniqlashga intilgan va inson bilan tabiat uyg'unligini tadqiq qilishga alohida e'tibor qaratganlar. Ularning asarlarida tabiat hodisalarining ilmiy asoslari, inson va tabiat o'rtasidagi muvozanat, shuningdek, ekologik tushunchalarning dastlabki elementlari bilan bog'liq mulohazalar mavjud.[2]

Shu nuqtai nazardan, mazkur mavzu tabiat haqidagi ilk tushunchalar va ularning shakllanish jarayonini, shuningdek, Markaziy Osiyo mutafakkirlarining qarashlarini o'rganish orqali inson va tabiat munosabatining tarixiy ildizlarini yoritadi. Natijada, tabiatni idrok etishning dastlabki shakllari va olimlar fikrining dolzarbligi bugungi ekologik, madaniy va ilmiy masalalarda ham muhim ahamiyatga ega bo'ladi.

Tabiatni anglash

Insonning tabiatni idrok etish jarayoni uning hayotiy tajribalari va kundalik kuzatuvlariga tayangan. Dastlabki odamlar tabiat hodisalarini o'rganish orqali atrof-muhit bilan bog'lanish, ovqat, suv, iqlim va yashash sharoitlarini tushunish zaruratidan kelib chiqqan. Shu tariqa, tabiat haqidagi birinchi tushunchalar inson ongida sezgi, e'tiqod va amaliy tajriba orqali shakllangan. Masalan, quyoshning ko'tarilishi va botishi, yomg'ir, shamol va boshqa tabiiy hodisalar odamlar tomonidan kuzatilib, ularga turli mifologik va diniy mazmun berilgan. Bu jarayon insonning tabiatni tushunishidagi dastlabki ilmiy va falsafiy tafakkurga poydevor yaratgan.[3]

Markaziy Osiyo olimlari tabiatni nafaqat kuzatiladigan hodisalar majmui sifatida, balki uni ilmiy va falsafiy jihatdan o'rganish obyekti sifatida ko'rganlar. **Abu Rayhon Beruniy** tabiatni tizimli tahlil qilishga intilgan va asarlarida yer shakli, iqlim zonalari, tabiiy resurslar hamda ularning inson hayotiga ta'siri haqida ilmiy mulohazalar bildirgan. Beruniyning tabiatni kuzatish va o'lchash usullari zamonaviy ilmiy metodlarga yaqin bo'lgan.

Al-Farabi tabiatni insonni tarbiyalash va aqlini rivojlantirish vositasi sifatida ko'rgan. U olamni mukammal tizim sifatida talqin qilib, insonning tabiat qonuniyatlarini bilishi va ularga moslashishi muhimligini ta'kidlagan. **Ibn Sino (Avitsenna)** esa tabiatni inson salomatligi va hayotiy faoliyatining asosiy omili sifatida baholagan. Uning fikricha, tabiatdagi har bir hodisa tabiiy qonuniyatlarga asoslangan bo'lib, inson bu qonuniyatlarni anglab, ulardan oqilona foydalangan holda hayotini muvofiqlashtirishi lozim.[4]

Abu Nasr Forobiy tabiatni inson aqli bilan uyg'unlashgan holda o'rganish tarafdori bo'lgan va uni insonning ma'naviy hamda aqliy rivojlanishida muhim vosita sifatida qadrlagan.

Shu tariqa, Markaziy Osiyo mutafakkirlarining qarashlari tabiatni anglashning faqat ilmiy qiziqish bilan cheklanmasligini, balki insonning hayot tarzini, mehnat faoliyatini va ijtimoiy hayotini tartibga solish bilan ham bog'liqligini ko'rsatadi. Shu nuqtai nazardan, olimlarning fikrlari bugungi ekologik tafakkur, tabiatni muhofaza qilish va barqaror rivojlanish g'oyalari bilan uzviy bog'liqdir. Tabiatni o'rganish va unga hurmat ko'rsatish insonning barqaror rivojlanishida muhim omil sifatida e'tirof etilgan.

Markaziy Osiyo mutafakkirlarining tabiat haqidagi qarashlari[5]

1-jadval:

Olim	Asarlari / Vaqti	Tabiatga qarashlari	Asosiy g'oyalar
Abu Rayhon Beruniy	Qadimgi davrlarda tabiatshunoslik, 973–1048	Tabiat hodisalarini ilmiy tahlil qilish	Yerning shakli, iqlim zonalari, tabiiy resurslarni o'rganish
Al-Farobi	Falsafiy asarlar, 872–950	Olamni mukammal tizim sifatida talqin qilish	Insonning aqliy va ma'naviy rivojlanishi bilan bog'liqlik
Ibn Sino	Tabiat va inson, 980–1037	Tabiat qonuniyatlarini anglash va sog'liqni bog'lash	Tabiat hodisalari tabiiy qonuniyatlarga asoslanadi
Abu Nasr Forobiy	Falsafa va tabiiy olam, 870–950	Inson va tabiat uyg'unligini ta'kidlash	Tabiat inson aqli va ma'naviy rivojlanishida vosita

Tabiat haqidagi birinchi tushunchalar inson ongining rivojlanish jarayoni bilan bevosita bog'liq bo'lgan. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, dastlabki tasavvurlar ko'pincha amaliy tajribaga tayangan bo'lib, insonlarning hayotiy ehtiyojlari va atrof-muhitni kuzatish orqali shakllangan. Bu jarayon nafaqat tabiat hodisalarini tushunishga, balki ijtimoiy va ma'naviy qadriyatlarni rivojlantirishga ham xizmat qilgan.[6]

Markaziy Osiyo mutafakkirlarining qarashlari tabiatni ilmiy va falsafiy nuqtai nazardan chuqurroq anglash imkonini bergan. Abu Rayhon Beruniy, Ibn Sino va Abu Nasr Forobiy kabi olimlar tabiat hodisalarini tizimli o'rganib, inson va tabiat o'rtasidagi uyg'unlikni alohida ta'kidlagan. Ularning ilmiy yondashuvlari, kuzatuv va tahlil usullari bugungi ekologik va ilmiy tadqiqotlarning asosiy tamoyillariga yaqin bo'lgan.

Natijalar quyidagilarni ko'rsatadi:

1. Tabiat haqidagi dastlabki tushunchalar insonning kundalik tajribasi va kuzatuvlariga tayangan holda shakllangan.
2. Markaziy Osiyo mutafakkirlarining qarashlari tabiatni tizimli o'rganish va insonning aqliy hamda ma'naviy rivojlanishiga ta'sirini tushunishga imkon bergan.
3. Ularning falsafiy va ilmiy yondashuvlari bugungi ekologik tafakkur va tabiatni muhofaza qilish konsepsiyalari bilan uzviy bog'liq.
4. Tabiatni anglash va unga hurmat ko'rsatish inson faoliyati, madaniy qadriyatlar va barqaror rivojlanish uchun muhim omil sifatida namoyon bo'lgan.

Shu tariqa, tabiat haqidagi ilk tushunchalar va mutafakkir olimlarning qarashlari tarixiy ildizlarni yoritib, bugungi kunda ham inson va atrof-muhit munosabatini chuqur tushunishda dolzarb ahamiyatga ega bo'ladi.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, insonning tabiatni idrok etish jarayoni uning dastlabki kundalik tajribalari va kuzatuvlariga tayangan bo'lib, aynan shu jarayon tabiat haqidagi birinchi tushunchalarni shakllantirishga xizmat qilgan. Markaziy Osiyo mutafakkir olimlarining qarashlari esa tabiatni ilmiy va falsafiy nuqtai nazardan chuqurroq o'rganish imkonini yaratib, inson va tabiat o'rtasidagi uyg'unlikni tushunishga hissa qo'shgan.

Abu Rayhon Beruniy, Ibn Sino va Abu Nasr Forobiy kabi olimlarning ishlari tabiat hodisalarini tizimli kuzatish, tahlil qilish va ulardan oqilona foydalanishning tarixiy asoslarini ochib beradi. Ularning yondashuvlari bugungi ekologik tafakkur va tabiatni muhofaza qilish konsepsiyalari bilan uzviy bog'liq bo'lib, inson faoliyati va madaniy qadriyatlarning barqaror rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etadi.

Shu sababli, tabiat haqidagi dastlabki tushunchalar va Markaziy Osiyo mutafakkirlarining qarashlari nafaqat tarixiy ahamiyatga ega, balki bugungi kunda ham inson va atrof-muhit munosabatini chuqurroq anglash va ekologik ongni shakllantirishda muhim manba hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Beruniy, A. R. (2003). Qadimgi davrlarda tabiatshunoslik. Toshkent: Fan.
2. G'ulomov, S. (2010). Markaziy Osiyo olimlarining tabiiy fanlar tarixi. Toshkent: Fan.
3. Xudoyberdiyev, T. (2012). O'zbek falsafasi va tabiiy tafakkur. Toshkent: Sharq.
4. Karimov, B. (2018). Markaziy Osiyo falsafiy merosi. Toshkent: Akademnashr.
5. Rasulov, I. (2014). Markaziy Osiyo falsafiy merosida tabiatshunoslik. Toshkent: Sharq.
6. Hamidov, A. (2016). Markaziy Osiyo olimlarining tabiat haqidagi qarashlari. Toshkent: Sharq.